

دانشگاه الزهراء (سلام الله عليها)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان:

تبیین "انسان کامل" از منظر امام سجاد (علیه السلام)

استاد راهنما:

دکتر فاطمه علائی رحمانی

دانشجو:

فاطمه گل باغی

مهر ۱۳۹۱

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه الزهراء (سلام الله عليها)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان:

تبیین "انسان کامل" از منظر امام سجاد (علیه السلام)

استاد راهنما:

دکتر فاطمه علائی رحمانی

استاد مشاور

دکتر بی بی سادات رضی بهابادی

دانشجو:

فاطمه گل باغی

مهر ۱۳۹۱

کلیه دستاوردهای این تحقیق

متعلق به دانشگاه الزهراء (سلام الله علیها) است.

تحمیدیه

الهی!

چگونه تو را بخوانم و بستایم که من کمتر از آنم که نام تو را بر زبان خویش جاری
سازم.

الهی!

جمیع حمد و سپاس مخصوص توست چه این حقیر بستاید یا نستاید.

تقدیم

به ساحت خلیفه الهی انسان کامل، تجلی تام و اتم اسمای حسناى الهی، مفتاح فیض و افاضه ی مخازن غیب و شهود، حجت حق حضرت بقیه الله اعظم صاحب الزمان (عجل الله

تعالی فرجه)

وبعد از آن تقدیم به محضر مبارک نائب بر حقشان، سید مهربانی ها، امام سید علی خامنه ای.

تقدیر و تشکر

صمیمانه ترین سپاس به محضر اساتید گرانقدرم، سرکار خانم دکتر علایی رحمانی و سرکار خانم دکتر رضی که با راهنمایی ارزشمندشان، فانوس راه حقیر شدند.

بعد از آن، تشکر ویژه ای دارم از اساتید ارجمندم سرکار خانم دکتر مشکین فام و سرکار خانم دکتر نیلچی زاده که خیرخواهانه در یاریم کوشیدند. و با شرمندگی تمام، بوسه بر قدوم پدر و مادر خویش می زنم که در این مدت بنده را تحمل نمودند و سختی کار را با دعاهای خیرشان به شیرینی تبدیل نمودند.

و در نهایت، تشکر و سپاس از تمامی دوستانم که بنده را در این امر یاری نمودند.

چکیده

هدف از خلقت انسان رسیدن به مقام انسان کامل است. انسان کامل کسی است که وجودش، سبب بقاء عالم است. امام سجاد(علیه السلام) دیدگاه خویش را در مورد انسان کامل در قالب ادعیه و مناجات ها بیان نموده اند و اهل بیت(علیهم السلام) را به عنوان مصادیق انسان کامل معرفی نموده اند. برای رسیدن به این مقام، باید از موانعی گذشت. از منظر امام سجاد(علیه السلام) برخی از این موانع عبارت است از: کفران نعمت، نسیان، غفلت، عجب و سرزنش گنهکاران. کفران نعمت، انسان را به مرتبه چهار پایان می رساند. غفلت، نسیان و سرزنش گنهکاران، سبب عدم رسیدن به درجات صالحین می گردد و با عجب عمل انسان تباه می گردد. برای رسیدن به این مقام، عواملی نیز موثر است. عوامل رسیدن به این مقام از منظر امام سجاد(علیه السلام) عبارت است از: کظم غیظ، حسن خلق، خیرخواهی در برابر بدان، بخشش در برابر بخیلان و... عوامل نامبرده، در حیطه مکارم اخلاق گنجانده شده است. متخلق شدن به مکارم اخلاق، وجه تمایزی میان انسان کامل با سایر انسان هاست و سالک طریق با مزین شدن بدین صفات، می تواند به حد اعلای انسانیت، نائل گردد.

کلید واژه ها: امام سجاد(علیه السلام)، صحیفه سجادیه، مکارم اخلاق، انسان کامل.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
	فصل اول: کلیات
۴	۱-۱. کلیات طرح پژوهش.....
۴	۱-۱-۱. تبیین پرسش اصلی.....
۶	۱-۱-۲. پرسش های فرعی پژوهش.....
۶	۱-۱-۳. فرضیه های پژوهش.....
۶	۱-۱-۴. ضرورت پژوهش.....
۷	۱-۱-۵. اهداف و اهمیت پژوهش.....
۸	۱-۱-۶. پیشینه پژوهش.....
۹	۱-۲. مفهوم شناسی.....
۹	۱-۲-۱. انسان کامل.....
۹	۱-۲-۱-۱. معنای انسان در لغت.....
۱۰	۱-۲-۱-۲. معنای انسان در اصطلاح.....
۱۰	۱-۲-۱-۳. معنای کمال در لغت.....
۱۱	۱-۲-۱-۴. معنای کمال در اصطلاح.....

- ۱۲.....تفاوت تمام و کمال.....
- ۱۳.....۵-۱-۲-۱.....انسان کامل در اصطلاح.....
- ۱۶.....۶-۱-۲-۱.....مصادیق انسان کامل.....
- ۱۹.....۲-۲-۱.....امام سجاده(علیه السلام).....
- ۲۰.....انسان کامل از منظر امام سجاده(علیه السلام).....
- ۲۱.....جمع بندی فصل.....

فصل دوم: موانع رسیدن به مقام انسان کامل

- ۲۵.....۱-۲.....کفران نعمت.....
- ۲۶.....۱-۱-۲.....معنای کفران نعمت در لغت.....
- ۲۷.....۲-۱-۲.....معنای کفران نعمت در اصطلاح.....
- ۲۷.....۳-۱-۲.....مراتب کفران نعمت.....
- ۲۹.....۴-۱-۲.....کفران نعمت در قرآن.....
- ۳۱.....۵-۱-۲.....کفران نعمت از منظر امام سجاده(علیه السلام).....
- ۳۵.....۲-۲.....غفلت.....
- ۳۶.....۱-۲-۲.....معنای غفلت در لغت.....
- ۳۶.....۲-۲-۲.....معنای غفلت در اصطلاح.....
- ۳۶.....۳-۲-۲.....غفلت در قرآن.....
- ۳۸.....۴-۲-۲.....غفلت از منظر امام سجاده(علیه السلام).....

- ۳-۲. نسیان..... ۴۳
- ۱-۳-۲. معنای نسیان در لغت..... ۴۳
- ۲-۳-۲. نسیان در قرآن..... ۴۴
- ۳-۳-۲. نسیان از منظر امام سجاد(علیه السلام)..... ۵۱
- ۴-۲. عجب..... ۵۳
- ۱-۴-۲. معنای عجب در لغت..... ۵۳
- ۲-۴-۲. معنای عجب در اصطلاح..... ۵۴
- ۳-۴-۲. عجب در قرآن..... ۵۴
- ۴-۴-۲. عجب از منظر امام سجاد(علیه السلام)..... ۵۶
- ۵-۲. سرزنش گنهکاران(تعییر)..... ۶۲
- ۱-۵-۲. معنای تعییر در لغت..... ۶۳
- ۲-۵-۲. معنای تعییر در اصطلاح..... ۶۳
- ۳-۵-۲. سرزنش گنهکاران از منظر امام سجاد(علیه السلام)..... ۶۳
- جمع بندی فصل..... ۶۸

فصل سوم: عوامل رسیدن به مقام انسان کامل

- ۱-۳. مقدمه..... ۷۰
- ۱-۱-۳. روایاتی در باب مکارم اخلاق..... ۷۲
- ۲-۳. فرو خوردن خشم..... ۷۴
- ۱-۲-۳. معنای کظم غیظ در لغت..... ۷۴

- ۲-۲-۳. معنای کظم غیظ در اصطلاح..... ۷۵
- ۳-۲-۳. کظم غیظ در قرآن..... ۷۵
- ۴-۲-۳. کظم غیظ از منظر امام سجاد(علیه السلام)..... ۷۶
- ۳-۳. حسن خلق..... ۸۲
- ۱-۳-۳. معنای طیب مخالقه در لغت..... ۸۳
- ۲-۳-۳. حسن خلق در قرآن..... ۸۴
- ۳-۳-۳. حسن خلق از منظر امام سجاد(علیه السلام)..... ۸۶
- ۴-۳. خیر خواهی در مقابل بدان..... ۸۹
- ۱-۴-۳. معنای غِشّ در لغت..... ۸۹
- ۲-۴-۳. غِشّ در قرآن..... ۹۰
- ۳-۴-۳. خیر خواهی در مقابل بدان از منظر امام سجاد(علیه السلام)..... ۹۲
- ۵-۳. نیکی باقهر کننده..... ۹۸
- ۱-۵-۳. معنای هجر در لغت..... ۹۹
- ۲-۵-۳. نیکی باقهر کننده از منظر امام سجاد(علیه السلام)..... ۱۰۱
- ۱-۲-۵-۳. معنای بر در لغت..... ۱۰۲
- ۲-۲-۵-۳. بر در قرآن..... ۱۰۲
- ۶-۳. بخشش در برابر بخیل..... ۱۰۵
- ۱-۶-۳. معنای بذل در لغت..... ۱۰۶
- ۲-۶-۳. بخشش در قرآن..... ۱۰۸

- ۱۱۰.....۳-۶-۳. بخل در قرآن.....
- ۱۱۲.....۳-۶-۴. بخشش در برابر بخیلان از منظر امام سجاد(علیه السلام).....
- ۱۱۴.....۳-۷-۷. پیوند با قطع کننده.....
- ۱۱۴.....۳-۷-۱. معنای صله رحم در لغت.....
- ۱۱۵.....۳-۷-۲. معنای صله رحم در اصطلاح.....
- ۱۱۵.....۳-۷-۳. صله رحم در قرآن.....
- ۱۱۸.....۳-۷-۴. معنای قطع رحم در لغت.....
- ۱۱۹.....۳-۷-۵. معنای قطع رحم در اصطلاح.....
- ۱۱۹.....۳-۷-۶. قطع رحم در قرآن.....
- ۱۲۱.....۳-۷-۷. پیوند با قطع کننده از منظر امام سجاد(علیه السلام).....
- ۱۲۵..... جمع بندی فصل.....
- ۱۲۶..... جمع بندی کلی.....
- ۱۲۸..... فهرست منابع و مآخذ.....
- ۱۳۴..... چکیده انگلیسی.....

مقدمه

بی گمان اگر ملائکه الهی هدف از خلقت انسان را می دانستند؛ زبان به گلایه باز نمی کردند و از معبود هستی، درخواست نمی نمودند که انسان را نیافریند.

حق متعال اراده فرمود که شناخته شود؛ انسان را آفرید و گوهر خلافت را در وجودش به ودیعه نهاد؛ تا بدین سبب، قابلیت ویژه را کسب نماید تا به رتبه ای رسد که مظهر صفات و اسماء الهی گردد.

غایت خلقت انسان، تنها جسم مادی او و حیات بهیمی نیست. حق متعال انسان را برگزید تا در سیر صعودی قرار گیرد و به بالاترین مراتب، نائل گردد.

دادار گیتی آفرین تمامی برگزیدگان خویش را برانگیخت و آنان را به شریعت مجهز نمود و آنان را استاد طریقت بشر گرداند تا انسان اسیر خواب غفلت را به فطرت الهی خود باز گرداند و فانوس رو به افول وجودش را با نور هدایت، فروزان سازند.

سلسله خلافت الهی از خلقت حضرت آدم (علیه السلام) آغاز گردید؛ در وجود خاتم الانبیاء (علیهم السلام) به اوج مرحله ظهور رسید و حال قطب عالم امکان، حضرت بقیه الله (عجل الله تعالی) تنها پرچم دار این عرصه و چشم امید تمامی اولیاء الهی در سراپرده غیبت است. او می آید تا حیرانی را به پایان رساند و دهکده ظلمانی عالم را به نور وجودش، نور باران گرداند.

اما از آنجا که منتظران مصلح خود باید صالح باشند. لذا ضرورت ایجاب می نماید تا خط سیری برای رسیدن انسان به حد اعلای خویش ترسیم گردد. کاملترین نسخه انسان سازی که انسان را به مرتبه انسان کامل می رساند؛ آثار برجای مانده از سوی کاملترین انسان هاست. اهل بیت (علیهم السلام) نمونه اتم انسان کامل در عالم هستی هستند که با الگو گرفتن از سیره رفتار و اقوال آنان، می توان به جاده هدایت، رهنمون گردید و در طریقت انسان سازی قرار گرفت و گام به گام به هدف غائی نزدیک شد..

امام سجاد (علیه السلام) گوهر یکتائی هستند که آثار ماثورشان، ره گشای مسافر طریقت است.

حضرت سجاد (علیه السلام) در غالب دعا و مناجات، عارفانه ترین مضامین را تعلیم داده اند و جاده حرکتی انسان را به سمت کمال، نورباران نموده اند.

تحقیقی که پیش روی خوانندگان محترم است؛ تبیین انسان کامل از منظر امام سجاد (علیه السلام) است. این تحقیق در دو فصل موانع رسیدن به مقام انسان کامل و عوامل رسیدن به این مقام، تدوین شده است. علت

تقدیم موانع بر عوامل بدین سبب است که تا ظرف وجودی انسان از رذائل تطهیر نگردد نمی توان زمزم هدایت را در کام جان او ریخت.

در فصل موانع، صفاتی انتخاب شده است که حضرت سجاد(علیه السلام) تصریح فرموده اند که ارتکاب بدان انسان را از حیطة انسانیت خارج می نماید یا ترک آن، انسان را به سر منزل مقصود می رساند. مانند کفران نعمت.

در فصل عوامل، صفات انتخاب شده در حیطة مکارم اخلاق گنجانده شده است. زیرا متخلق شدن به مکارم اخلاق، وجه تمایز انسان کامل با سایر انسانهاست. مانند خوبی و خیر خواهی در برابر بدان البته در انتخاب صفات در هر دو فصل جانب اختصار رعایت گردیده است.

از میان آثار برجای مانده از امام سجاد(علیه السلام) تکیه بر صحیفه سجادیه است.

شایان ذکر است آیاتی که در هر دو فصل، مورد بررسی قرار گرفته تنها بعنوان شاهد مثال است. بدیهی است بررسی جامع هر کدام از آنها اقتضای انجام یک پایان نامه را دارد.

شیوه انجام کار تحلیلی توصیفی، براساس گردآوری داده ها، از طریق رجوع به کتابخانه ها صورت گرفته است.

در نهایت امید است که این تحقیق بتواند افقی جدید نسبت به جایگاه حقیقی انسان فراسوی تمامی خوانندگان محترم بگشاید.

فصل اول

کلیات

۱-۱. کلیات طرح پژوهش

از آنجا که هدف از خلقت انسان، رسیدن به قله‌های سعادت و کمال و به تعبیر عارفانه آن رسیدن به مقام انسان کامل است و از آنجا که اهل بیت (علیهم‌السلام)، نمونه‌های عینی رسیدن به اعلی درجه انسانیت هستند؛ لذا این پژوهش بر آن است تا با بررسی آثار امام سجاد (علیه‌السلام) (با تکیه بر صحیفه سجادیه)، پاره‌ای از ویژگی‌های انسان کامل را از منظر این امام همام (علیه‌السلام) بررسی نماید.

۱-۱-۱. تبیین پرسش اصلی

ویژگی انسان کامل از منظر امام سجاد (علیه‌السلام) چیست؟

در فرهنگ اسلامی، انسان نسبت به سایر موجودات عالم، از اهمیت خاصی برخوردار بوده و مقامش بالاتر از سایر موجودات عالم، حتی عالی‌تر از فرشتگان عالم بالا است. انسان، ثمره شجره وجود و غایت آفرینش است چرا که مقصود از خلق، منحصر در انسان است و خلقت سایر اکوان از جمادات، نباتات و حیوانات، برای خدمت و بهره‌مندی انسان است.

غایت قصوای ایجاد عالم، خلقت انسان است و غایت خلقت انسان، اتصال به ملاء اعلی و فناء در حق متعال است. او آفریده شده است تا با فانوس بندگی، در جاده وصال الهی قدم بردارد و با ره توشه گرفتن از هادیان هدایت، به سر منزل جانان برسد. مشیت حق متعال بر این امر دائر شد که از بین مخلوقات، این انسان باشد که حُله خلافت را بر قامت خویش بیوشاند و مظهر و مظهر تمامی اسماء و صفات الهی گردد. وبه یک تعبیر، انسان کامل شود تا صاحب دو وجه گردد؛ با وجه الهی خویش، فیوضات را از عالم غیب دریافت نماید و با وجه انسانی خویش، آن را به خلایق برساند، و وجودش سبب بقاء عالم هستی و مایه رحمت و برکت عالمیان باشد.

انسان، آن زمان به مرتبه اعلای خویش نائل می گردد که از مرتبه بهیمنیت خارج گشته و خویش را از عبودیت نفس اماره رهائی بخشد و در جاده طریقت گام بردارد و در این راه به سلاح بندگی و طاعت، خویش را مجهز نماید و با سپر استعانت از حق متعال، به جنگ رهنمای طریقت برود تا گام به گام به آن حد نهائی که دادار گیتی آفرین بر وی مرقوم فرموده نزدیک شود.

پیمودن این مسیر سخت، بدون استعانت از اهل بیت (علیهم السلام) که نمونه تحقق یافته انسان کامل در عالم هستی می باشند؛ امکان پذیر نیست. سالک طریقت باید دست به دامان مشعل داران واقعی هدایت زند و با بهره جستن از میراث گرانقدر برجا مانده از آنان، طیّ طریقت خویش را هموار سازد. از جمله میراث برجامانده از اهل بیت (علیهم السلام)، صحیفه سجادیه، مناجات خمس عشر و ادعیه گران قدری است که از لسان مبارک امام سجاد (علیه السلام) صادر شده است که تلالوئی خاص بر مسیر سالک طریقت دارد که انسان با نشستن بر کنار ساحل امن این ادعیه گران قدر، می تواند به هدف غائی خویش، رهنمون گردد.

حضرت سجاد (علیه السلام) چگونگی انسان کامل شدن را در قالب دعا به سالک طریقت می آموزند و او را از مرز الفاظ به حقیقت معنا می رسانند.

۱-۱-۲. پرسش های فرعی پژوهش

۱- امام سجاد (علیه السلام) مهم ترین موانع رسیدن انسان به مقام انسان کامل را چه می دانند؟

۲-مهمترین عوامل، برای رسیدن انسان به مقام انسان کامل از دیدگاه امام سجاد(علیه السلام) چیست؟

۱-۱-۳. فرضیه های پژوهش

۱- از جمله موانعی که بنابر فرمایش امام سجاد(علیه السلام)، سدّ طریق راه سالک می نماید؛ کفران نعمت، غفلت، نسیان، عجب، تعییر و سرزنش گنهکاران است.

۲- عوامل صعود انسان برای رسیدن به مقام انسان کامل، از منظر امام سجاد(علیه السلام) عبارت است از: کظم غیظ، حسن خلق، خیرخواهی و خلوص در برابر بدان، الفت و دوستی با کسی که از انسان دوری گزیده؛ بذل و بخشش با کسی که نسبت به انسان، بخل ورزیده و ایجاد پیوند با کسی که پیوند را قطع نموده است.

۱-۱-۴. ضرورت پژوهش

نگاهی ژرف به زندگی امروزی انسان، بیانگر این حقیقت است که انسانی که قرار بود خلیفه الله شود و رنگ و بوی الهی بگیرد؛ فرسنگ‌ها با آن کمال مطلوب خویش، فاصله گرفته است و آن قدر غرق در زندگی ماشینی و جذبه های تکنولوژی گشته که تمام همّ خویش را مصروف این زندگی مادی حیوانی، نموده است. لذا برای این انسان جامانده از راه و فاصله گیرنده از حقیقت، ضروری است الگوئی ترسیم گردد تا پرده غفلت، از مقابل دیدگان او کنار رود، حقیقت را دریابد و در زمره جاماندگان حقیقت و حسرت خورندگان قیامت واقع نشود.

۱-۱-۵. اهداف و اهمیت پژوهش

انسان ها دوگونه اند: عده ای در باطل غوطه ورنند و پرده های غفلت، نمی گذارد افقی فراتر از حد خویش را دریابند و عده ای دیگر می دانند حقیقت چیست و طالبند که به راه حق بپیوندند و خویش را در زمره خوبرویان عالم قرار دهند؛ اما راه رسیدن به مقصود را نمی دانند. برای هردو گروه، اگر برنامه ای الهی از مراتب صعودی انسان، ترسیم شود؛ امید است در مسیر قرار گیرند و به کمال غائی خویش نائل گردند. مسیر

جاده سلوک، مالمال از رهزنان و دام های شیاطین است. گاه جاده باطل با چهره هدایت، چنان جلوه گری می نماید که در بدو امر، تشخیص راه حق از باطل برای انسان بسیار، مشکل است. از این رو اگر قرار باشد؛ انسان به غایت القصوای کمال خویش، نائل گردد؛ راهی جز پیمودن طرق انسان های به حق واصل شده را ندارد.

اهل بیت (علیهم السلام) دردانه های آفرینش و مشعل داران هدایتند که آمده اند تا با فانوس هدایت، ظلمتکده جان آدمی را نور باران نمایند و مسیری الهی، فراسوی نگاه آنان ترسیم نمایند. انسان طالب وصال جانان، باید طی طریق خویش را مطابق الگوی ترسیم شده اهل بیت (علیهم السلام) انجام دهد از این رو لازم است؛ علائم و نشانه های حرکت، از سوی آنان معرفی گردد؛ تا سالک طریق با استعانت جستن بدان، بتواند به کمال مطلوب خویش، واصل گردد.

امام سجاد (علیه السلام) اگرچه غالب آثار ماثور ایشان، در قالب ادعیه و مناجات است؛ اما در بطن پنهان همین مناجات ها، حقائقی نهفته است که رهرو طریق، با تبعیت از آن می تواند به سر منزل مقصود برسد. بنابراین هدف از انتخاب موضوع، بیان نقشه ای ترسیم شده از سوی امام سجاد (علیه السلام) است تا سالک پله پله به ملاقات حق متعال برسد.

۱-۱-۶. پیشینه پژوهش

لفظ انسان کامل را برای نخستین بار، محی الدین ابن عربی در قرن ششم به کار برد و بعد از آن به فراخور این نام، کتب فراوانی در باب انسان کامل ثبت و ضبط گردید. افرادی همچون امام خمینی، مطهری و حسن زاده آملی و ... حرف هائی گران قدر در این زمینه به یادگار گذاشتند. اما در باب تبیین انسان کامل از منظر امام سجاد (علیه السلام) که موضوع این رساله است؛ تحقیقی با این عنوان به رشته تحریر در نیامده است.